
Po euforii krize

Ferdinand Kinsky

Euforii, vyvolanou pádem komunistických režimů a sovětského poručnictví, zřetelně vystřídaly – alespoň zčásti a v různé míře – pocity krize, dalo by se říci frustrace. Získané svobody si přirozeně cení intelektuálové, akademici, studenti, vědečtí pracovníci, umělci i novináři – jinými slovy právě ti, kteří se zabývají kulturou, otázkami mezilidské komunikace, problematikou informací. Ekonomický pokrok je patrný zejména v Maďarsku a v České republice, méně již na Slovensku a v Polsku. Česko-slovenský rozchod se nezvrhl v tragédii jugoslávského stylu, ale je stále ještě příliš brzy na zhodnocení všech jeho důsledků. Pokud jde o zahraniční politiku, středoevropské země hrají konečně velmi pozitivní roli v rámci mezinárodních organizací. Aktivně se podílejí na řešení konfliktů. Připomeňme si například přítomnost českých a slovenských vojáků mezi koaličními spojenci proti Iráku, energickou roli maďarských techniků při hašení hořících ropných vrťů v Kuvajtu, misi polského expremiéra Mazowieckého, který jménem Spojených národů navštívil bosenské, chorvatské a srbské zajatecké tábory.

Avšak tyto pozitivní prvky nemohou zastítn současné pocity znepokojení. Mladé demokracie čelí nejrůznějším zkouškám: volební abstinence v Polsku, rozdělení Československa, konflikty mezi politickou mocí a sdělovacími prostředky v Maďarsku. Postoj veřejných činitelů a etnických majorit, jmenovitě rumunských a slovenských poslanců k jejich maďarským menšinám, se zdá být neslučitelný se základními principy proklamované demokracie. Nakonec každý ve střední Evropě úzkostlivě sleduje zhoršující se krizi v Rusku a ve Společenství nezávislých států. Je zřejmé, že nejen v Eurasii, ale i ve střední Evropě mohou tyto problémy vzrůstat a eskalovat mezi národy, které nedávno znovu získaly nebo nově získaly suverenitu. Vzhledem k nedostačující moci mezinárodních organizací vzrůstá i nebezpečí „balkanizace“. OSN i KBSE jsou totiž organizace, které mohou být blokovány vetem. A co může dělat Evropské společenství, jehož ekonomická integrace znamená nepopiratelný pokrok, ale jehož politické sjednocení je pouze iluzí nebo v nejlepším případě nejistým počinem?

V takovém kontextu dnes žijí mladé středoevropské demokracie. Některé z prvních problémů, s nimiž se potýkají, jsou ve skutečnosti jen typickými projevy dětských nemocí, jež připomínají obdobné jevy při zrodu Spolkové republiky Německo po nacistické diktatuře, nebo mladé španělské či portugalské demokracie, nastoupivší po diktaturách Franka a Salazara: averze vůči parlamentním jednáním („Jenom se hádají a diskutují, místo aby řešili problémy nezaměstnanosti a inflace!“); obtížnost toho, čemu Němci říkají „Vergangenheitsbewältigung“ – „vypořádání s minulostí“ (kde vést děličí čáru mezi zákroky proti konkrétním utlačovatelům, kteří tyranizovali lid, a „honem na čarodějnice“?); bezradnost ve využívání svobody a v přibližování k Západu, čehož první projevy nejsou vždy nejšťastnější.

Ovšem německé, španělské i portugalské zkušenosti a praxi provázel – na různém stupni – hospodářský pokrok. „Wirtschaftswunder“ – „hospodářský zázrak“ – se projevil již během první legislatury (funkčního období zákonodárského sboru) Spolkové republiky Německo a růst iberských ekonomik je vpravdě spektakulární přinejmenším od doby, kdy se Španělsko a Portugalsko staly členy Evropského společenství. Středoevropské země však – vzdor určitému pokroku – doposud nevydávají svědectví o nějakém hospodářském „zázraku“. Německo, Španělsko a Portugalsko tehdy ovšem nestály před nutností transformovat centrálně plánovanou ekonomiku založenou na státním vlastnictví, pro jejíž pře-

chod k „tržnímu mechanismu“ neexistuje žádný model. Západní realita zajisté existuje, ale často je špatně chápána. Novými apoštoly jsou Hayek a Friedman. Jejich knihy se staly – zdá se – biblemi určitých ekonomických politiků a učebnicemi ekonomů i jejich studentů. Ale západní realita není to, co popisují a co si přejí teoretici nekompromisního liberalismu. Německý systém je nazýván „sociálním tržním hospodářstvím“, ba dokonce i ve Spojených státech hraje stát velmi významnou roli v ekonomice jako zadavatel a zákazník číslo jedna. „Reaganomika“ byla provázena bezprecedentním veřejným zadlužením.

Národům střední a východní Evropy takováto „tržní ekonomika“, vyhlašovaná a zaváděná prvními demokraticky zvolenými vládami, často bohužel alespoň zčásti připomíná zkarikovaný obraz kapitalizmu, jak jej podávala komunistická propaganda: inflace, nezaměstnanost a pochybná reputace prvních podnikatelů a obchodníků, z nichž většina pochází z řad někdejších aparátníků komunistické strany, handlířů s narkotiky a podnikavců na černém trhu – jinými slovy z těch, kteří se zdatně obohacovali za starého režimu a nyní kupují privatizované podniky.

Od ideální demokracie k reálné demokracii

V tomto kontextu je nutné chápat i následující úvahu o informacích, kultuře a participaci. U každého z těchto tří témat se mi zdá rovněž potřebné prolongovat demýtizaci západního modelu, jak jsem ji nastínil stran „tržní ekonomiky“. Naprosto chápu, že stře-doevropští intelektuálové a mnozí současní političtí činitelé, kteří si za komunistické diktatury vytrpěli své, přijímají pluralitní demokracii a ekonomický liberalismus jako přechod pozemského ráje, o němž po desetiletí snili, často s malou nadějí, že se dožijí jeho uskutečnění ve vlastní zemi.

S rizikem, že mohou vyvolat nesouhlas, chci poukázat také na hlubokou krizi, v současné době zasahující západní demokracie. Musím však říci, že nesnáším určitý západní „paternalismus“, pozorovatelný zejména ve východním Německu, ale i ve střední Evropě. Vynořuje se zde jakési nové společenské dělení na dvě kategorie Němců a Evropanů: na straně jedné bohatí a znalí reprezentanti Západu a na straně druhé chudí a zaostalí Východoevropané.

Jaká je dnes realita západní demokracie? Podle průzkumové analýzy, publikované týdeníkem L'Express, si 81 procent Francouzů myslí, že politici nesledují reálná „výcho-diska“. Ještě znepokojivější je zjištění, že podle téže analýzy se více než polovina dotazovaných občanů domnívá, že političtí předáci neříkají pravdu. K podobným výsledkům dospívají i různé německé studie a stati o „Politikverdrossenheit“ („politické znechučenosti“).

Volební absentismus není polskou výsadou. Je chronickým jevem i ve Spojených státech a předmětem znepokojení všude v západní Evropě, zejména mezi mladými lidmi, jejichž rostoucí počet se zdá být přitahován k silám, zpochybňujícím zavedený stranický systém parlamentní demokracie. Sám parlament ve většině západních demokracií pozbývá zákonodárné moci, sice nikoli de iure, ale de facto. Jsou to vlády s jejich byrokracií a jejich experty, stranickými činiteli, kdo navrhuje, vypracovávají a prosazují zákony, často pod tlakem vlivných zájmových skupin. Poslancům pak zbývá velice skrovný prostor pro vlastní aktivitu; členové vládní strany hlasují pro každý návrh předložený výkonnou mocí a příslušníci opozice proti němu.

Od členů a stoupenců politických stran se očekává chování nanejvýš konformní. Pro dosažení kariéry v politické straně je nutné bezvýhradně podporovat stranické vůdce a jejich programy po celá léta, ba desetiletí, tak dlouho, než někdo dosáhne postavení, které mu dovolí vyjadřovat vlastní představy.

Bylo by velmi pohodlné utěšovat se proslulým Churchillovým rčením: „*Demokracie je nejhorší z politických systémů s výjimkou všech ostatních.*“ Západní demokraté (stejně jako jejich východoevropské protějšky) by se spíše měli zamýšlet nad krizí svého systému a snažit se najít prostředky k jeho hluboké obrodě.

Soukromý kapitalismus a tržní hospodářství, jejichž úspěšnost je a cotrario potvrzována neúspěchem komunizmu, taktéž vykazují známky slabosti. Třicet procent obyvatel Severní Ameriky je chudých, velmi chudých, a k podobné situaci spěje i západní Evropa. Rostoucí strukturální nezaměstnanost přivádí stále větší počet lidí bez práce na okraj společnosti. Připočteme-li k tomu neschopnost Západu zastavit prohlubování zaostalosti převážné většiny národů a zemí světa, měl by Západ potlačit pocity nějakého vítězství a dát najevo náležitou skromnost.

Abych předešel jakémukoli nedorozumění, musím k tomu dodat, že účelem mých kritických poznámek není odradit naše středoevropské přátele, a tím méně připravovat půdu pro nějakou totalitní alternativu. Je prostě nanejvýš důležité předejít tomu, aby východní Evropa padla do léčky, jakou by mohla být snaha slepě imitovat západní systémy informací, západní kulturu a domnělou participaci praktikovanou v západní Evropě. Doufám, že toto upozornění nepřijde příliš pozdě.

Jaké informace pro které občany?

Střední a východní Evropa opouští totalitní a jednostranný systém informací, synonymní pro rozsáhlou a zjednodušující propagandu, které nikdo nevěřil. Souběžně se rozvíjely tajné informační sítě, podporované určitými západními médii (Svobodná Evropa, rakouská a západoněmecká televize), zdokonalující se tou měrou, jak komunistické režimy postupně vstupovaly do svého finálního stadia, označovaného Václavem Havlem za „posttotalitní“. Proto bylo možné doufat, že svoboda informací opětně získaná po pádu komunizmu nevyvolá kulturní šok. Je znovunabytá svoboda dnes zcela stravitelná?

Na Západě mají informační systémy následující charakteristiky:

– Nikdy dříve neměl člověk k dispozici tak obrovské množství informací a tak technicky dokonalé sdělovací prostředky. Občan se informacemi doslova zalyká. A při velké rozmanitosti výběru tíhne k tomu, co ho utvrzuje v jeho mínění. Lidé zajímaví se o politiku čtou téměř výlučně noviny odpovídající jejich vlastnímu politickému zaměření.

– Sílicí vytlačování psaného slova obrazem činí z televize opravdovou obsesi, posedlost politického druhu.

– Sdělovací prostředky manipulují s názory lidí a veřejným míněním, mají obrovskou a často nekontrolovanou moc, což novináři vždycky popírají.

Vývoj industrializované společnosti se vyznačuje rostoucí urbanizací. Podporování masových organizací na úkor malých společenství, komunit „s lidskou dimenzí“ – jev pozorovatelný ve východní Evropě právě tak jako na Západě – dále zvýšilo zmatek občanů. Se vzrůstající mechanizací a depersonalizací informací a komunikačních sítí jedinec zůstává – navzdory mírnému pokroku v jeho vědění – na informační úrovni zdaleka nedostačující pro náležité fungování demokracie.

Depersonalizace informací a mezilidských vztahů podkřívá paralelizmus dvou stránek, charakterizujících naši společnost: individualismus a masovost v jejich nerozlučnosti.

Jakou kulturu pro demokracii?

Po předchozím konstatování je člověk v pokušení se zeptat: „Individualistickou kulturu nebo masovou kulturu?“ Jeden z ředitelů R.A.I., hlavního italského televizního kanálu, když nedávno hovořil o evropské kultuře, řekl: „*Ve škole jsme se učili, že evropská kultura a civilizace byly založeny na řecké filozofii, židovskokřesťanském náboženství a římském právu. Dnes je ve skutečnosti naším společným jmenovatelem Dallas.*“ I když jde v tomto postřehu celkově o kritickou karikaturu, je na něm něco pravdy.

Jaká by v této souvislosti mohla být kulturní specifičnost střední Evropy? Tato otázka si zaslouží pozornost. Společná zkušenost s alternativní kulturní tvorbou, tajnou i paralelní, nesmírně produktivní, leč obtížně distribuovatelnou a konzumovatelnou, představuje jeden z nejcennějších příspěvků k evropské kultuře a civilizaci v posledních desetiletích.

Kdo na Západě neoceňoval romány, hry a filmy ze střední a východní Evropy, stejně jako umělecká díla, úspěšně se vymykající „socialistickému realizmu“ v období komunistického totalitářství? V těchto projevech neochvějně odvaha a víry v budoucnost lidstva byla začasť svěžest příjemně kontrastující s leckdy nesnesitelným nihilizmem jistých kulturních kreací na Západě.

A jaká je situace dnes? Člověk má někdy dojem, že umělci a intelektuálové ve východní a střední Evropě byli zaskočeni rychlým zmizením systému, proti němuž revoltovali. Právě jejich odpor proti „nejbezcitnější z bezcitných nestvůr“ (Nietzsche) rozvíjel jejich kulturní angažovanost. Nestvůra se ztratila. A co nyní?

Lze doufat, že střední Evropa prochází fází stejně produktivní, jako tomu bylo v poválečném západním Německu, které prožilo mimořádně plodné období literární a umělecké reflexe a vyjadřování po opětném nabytí svobody, charakterizovaném „objevením“ Evropy. Je to ovšem otázka doby, kdy západní sousedé Německa byli ve srovnatelné situaci. Dnes jsou však ti, kteří odmítali klam „dialektického a historického materializmu“, konfrontováni s tvrdým materializmem Západu.

Participace

Střední Evropa opustila režim, v němž participace byla nucená, kontrolovaná, manipulovaná a usměrňovaná totalitní mocí, snažící se potlačit jakoukoli svobodu volby. Může proto dnes svým občanům nabídnout instituce a prostředky volební participace. Je to postačující pro vytvoření politické kultury reálné a pluralitní demokracie? Podívejme se ještě jednou, k čemu došlo na Západě.

Všeobecné hlasovací právo, má-li plnit svou funkci nástroje demokratické participace, musí splňovat tři prioritní podmínky:

- občané musí být dobře informováni;
- jejich volba musí být racionální, založená na informacích, osobní úvaze a správné vyváženosti mezi individuálními zájmy a potřebami komunit nebo kolektivů;
- zvolení zástupci musí respektovat přání vyjádřená voliči, alespoň v jejich hlavních směrech.

Avšak veškeré průzkumy a analýzy chování voličů ukazují, že žádná ze tří shora uvedených podmínek není doopravdy naplňována. Dnešní voliči jsou sice o něco lépe informováni o světových událostech než lidé předchozích generací, ale nerozumějí ani fungování svých politických institucí, ani – ve většině – věcně alternativnímu výběru předkládanému kandidátů. V průměru 70 procent tvoří „tradiční“ voliči, kteří vždycky hlasují pro stejnou stranu bez ohledu na eventuální chyby a omyly jejich vůdců. Další, kolísaví voliči jsou buď zásadoví intelektuálové (malá menšina voličů), nebo lidé, kteří se vůbec nezajímají o politiku a projevují ještě větší nevědomost a neinformovanost než „tradiční“ voliči. Tato poslední skupina se pro své hlasování rozhodne až ve volební den. Toho jsou si dobře vědomi stratégové politických stran, což vysvětluje simplicistní charakter jejich volebních kampaní; kolísavé voliče se totiž snaží získat reklamní propagací podobně jako například konzumenty zubní pasty.

Jistěže všeobecné tajné hlasování plní úlohu ochrany a záruk proti zneužití. Je-li vláda příliš špatná nebo příliš zkorumpovaná, mohou ji voliči zapudit. Avšak takové rozhodnutí musí být kvalifikované, neboť je známo nemálo příkladů, kdy voliči jeví sklon smířovat se s jistou mírou korupce politických činitelů.

Co je možné dělat?

Tato otázka je podstatná. Za první podmínku pro fungování opravdové participace – která je podle mého názoru nezbytná nejen v politické sféře, ale i v podnicích, na univerzitách a v nejrůznějších sdruženích, tj. v ekonomickém, sociálním i kulturním úseku naší společnosti – považuji zevšeobecnění principu autonomie.

V malých komunitách „lidské dimenze“ může jednotlivec skutečně participovat s vědomím toho, co má být sledováno a kontrolováno. To začíná místní a regionální samosprávou v politické sféře a pokračuje vytvářením struktur samosprávy v podnicích a ve všech ostatních masových organizacích. Moderní management, vyučovaný v obchodních školách („business schools“), to znal již dávno. Je lepší motivovat lidi svěfováním reálné odpovědnosti, poskytováním možnosti participovat na volbě a rozhodování, jež se jich týkají, vytvářením autonomních pracovních skupin, než je spoutávat těsnými centralizovanými strukturami. Centralismus je nejen despotický, ale je vždy založen na opovrhování člověkem. Jen ti nahoře jsou jakoby dostatečně inteligentní a schopní rozhodovat, ostatní mají jen vykonávat jejich rozhodnutí. Participační společnost vyžaduje existenci a vytváření autonomních komunit, tvořících její základ. Zároveň musí být zajištěna autonomie lidské osobnosti zaručením základního příjmu.

Požadavky autonomie však nastolují dvě zásadní otázky, jimiž je: pokojné řešení konfliktů a nepostradatelná jednota se zřetelem k rozmanitosti.

Na první otázku lze najít odpověď v kontraktualismu. Princip demokratické participace vyžaduje struktury, jež nedovolují ani řešení vynucovaná nejsilnějším subjektem v podmínkách „laissezfaire, laissezaller“, ani řešení vnucovaná všemohoucí centrální mocí, často vzdálenou realitě. Nejlepším řešením spojeným s účastí všech je takové, kdy všichni zúčastnění docházejí k řešení svých konfliktů svobodně uzavíranými dohodami, smlouvami.

Pokud jde o jednotu společnosti, směrodatným by měl být princip subsidiarity. Otázkou je rozdělení (alokace) pravomocí „přesnou adekvací“. Vezměme například evropskou konstrukci: pouze ty pravomoci, které jsou nepostradatelné pro kontrolu problémů nadnárodní dimenze, musí být přeneseny na Evropu. Ostatní musí být svěřeny místním, regionálním a národním orgánům.

Předběžné podmínky pro umožnění skutečné demokratické participace maximálního počtu občanů tedy jsou:

- autonomie malých komunit,
- kontraktuální řešení konfliktů,
- rozdělení (alokace) politických, sociálních a ekonomických pravomocí podle principu přesné adekvace nebo subsidiarity.

Nakonec je ovšem otázkou vědění a dovedností, jak realizovat tyto orientace ve střední Evropě stejně jako jinde. Neboť ty směřují proti sociologii moci; existující struktury mají sebezáchovnou tendenci.

Setkáváme se však již s jistými představami a tendencemi, jež míří správným směrem: výstavba Evropy, regionalizace ve většině západních států, participace dělníků na řízení podniků („Mitbestimmung“). Doufejme, že i střední Evropa dokáže postupně nastoupit tento směr, zejména při snaze co nejrychleji vstoupit do Evropského společenství.